

Aarteen ja sen kumppanien arvoitukset

REINO PELTOLA

Vanhastaan tunnettua on, että kätkeytä omaisuutta, kalleuksia merkitsevää sanasta on kielessämme sekä *-rn-*:llisiä että *-rt-*:llisiä asuja: *aarne*, *aarni*, *aarnio* ja *aarre* (: *aarteen*).

1) *aarne* 'maahan kätkeyty aarre' (VKS:n mukaan ensiesiintymä Simo Achrenius 1766: *Raha arku aarneinensa*; murt. SMS:n mukaan joitakin tietoja Pohjanm Kymenl Metsäm Pori Rov; lisäksi merkitys 'kookas' Saarij Kuusamo).

2) *aarni* 'olento joka vartioi aarrekatkää' (ensiesiintymä Chr. Lencqvist 1782; murt. tämä merk. vain Rääkkylä ja Laihia; muutama hajatieta merkityksestä 'aarre'; jo Raam. 1642 *arnihauta* 'aarrekatkö'; *aarni* paikoin PSuomi 'kookas puu').

3) *aarnio* 'maahan kätkeyty aarre' (ensiesiintymä Forseén 1738; esiintyy laajalti vars. länsimurt., mutta vain merkityksessä 'jättimäinen puu; iäkäs, suurta, jykevää puuta kasvava koskematon metsä; suurikokoinen ihminen, eläin yms.)

4) *aarre* 'maahan kätkeyty aarre' (ensiesiintymä Juslenius 1745, murt. SMS:n mukaan laajalti murt. 'maahan, veteen t. muualle kätkeyty varasto rahaa ja kalleuksia (uskomuksissa ja tarinoissa: saadakseen aarteen haltuunsa löytäjän oli täytettävä ehto, jonka kätkeyjä oli asettanut').

Yllä olevat sanat esiintyvät alkuosana monissa yhdyssanoissa (*aarnihauta*, *aarneenhauta*, *aarniohauta*, *aarnivalkea*, *aarniokala*, *aarnikuusi*, *aarniometsä*, *aarrehauta*, *aarrevalkea* jne.)

5) *aarto*: *aartohauta* 'aarrehauta' (vain vanh. kirjak.: Agricola, Raam. 1642 *ardhohauta*, Agricola, Schroderus *ardohauta*).

Vain Valkealasta on SMS:n mukaan tieto verbistä *aarrota*: *Sehän aartoa* (= kätkee) *aina kaik tavarasa silviisii, et kylhän niit ei vaa löylä*. Tämä verbi voisi olla *aarto* 'aarre' -sanana johdos.

Suom. *aarre*-sanalle on vastine karjalan kielessä. Se on tuttu kautta koko kielialueen, myös Tverissä ja Tihvinässä: *oarrh*, *uarrh*, *arreh* (g. *oardehen*

Aarteen ja sen kumppanien arvoitukset

jne.) 'kätkeyty varasto rahaa t. kalleuksia; arvokas tavara t. asia; aarnivalkea'. Sana on myös lydyssä: *ardeh* (Pyhäjärvi) 'aarre'.

Suomesta saatuja lainoja ovat vi *aare* (gen. *aarde*) 'aarre' ja lpN *ārdnâ-*, *ar'dnâ-*, *ardnê-*, *ādnâ-haw'de* 'maahan kätkeytyn aarteen paikka' (< *aarnihautata*); *ārâhaw'de* (< *aarrehauta*).

Yllä mainittujen sanojen alkuperästä on esitetty seuraavat selitykset:

Hj. Lindroth tutkielmassaan »Härnevi. Ett bidrag till frågan om beröringen mellan svensk och finsk mytologi» (Namn och bygd 1915 s. 57–91, 1917 s. 27) katsoo, että suomen *Aarni(o)* 'aartenvartija' on etymologisessa yhteydessä Ruotsin Uplannin murteen paikannimen *Härnevi* alkuosaan. Tätä puolestaan on pidetty samana kuin Edda-runojen hedelmällisyyden jumalan nimeä *Hirn*. Lindrothin mielestä *Härne-* kuitenkin palautuu aiempaan asuun *Ärne*, joka esiintyy paikannimissä *h*-alkuisten muotojen rinnalla; tähän liittyisi suomen *Aarni(o)*. Ruotsin *Aerna*-aines Lindrothin mukaan < yks. gen. **Aernar*, nom. **Aernir* 'demoni, joka vartioi maahan kätkeytyjä aarteita', luult. = adj. **arnir* (misl. *ern*; goot. *arniba* 'varmasti ja lujasti kiinni pitävä').

E. N. Setälän mukaan (Sanastaja 1927 s. 14–15) »Tässä on ilmeisesti melkoisen vanha sana [*Aarni*, Ganander *Haarni*], joka on suomessa merkinnyt 'rikkauden jumalaa', 'kätkeytyn aarteen haltiaa' ja itse 'kätkeytyä aarretta' ja joka *aarre*-sanana on jäänyt yleisempään kielenkäyttöömme. — — Vanhoilla skandinaaveilla näyttää olleen jumalannimi **Harni-*, *hedelmällisyyden* jumala, jonka nimen kanssa voitaisiin ajatella yhteyttä.»

T. E. Karsten on käsitellyt *aarni* ja *aarnio* -sanoja v. 1915 (GFL, s. 239–240), v. 1930 (APhS s. 200–210), v. 1934 ja 1943 (FmS 2 s. 59–65 ja FmS 9 s. 43–50). Hän torjuu sekä Lindrothin että Setälän käsitykset, joiden mukaan suom. sanojen pohjana olisi jokin skand. jumalannimi: *aarne* ja *aarni* ovat hänen mielestään suomessa saaneet merkityksensä 'aartenvartija, -haltija' Skandinaviassa ja laajalti muuallakin esiintyvien erilaisista aartenvartijoina esiintyvistä lohikäärmeistä yms. kertovien tarujen pohjalta¹. Gananderin *Haarni(hauta)* -sanassa alku-*h* on allitteraatiota, kuten Karsten aiwan oikein toteaa. Suomen *aarne*, *aarni* ja *aarnio* -sanat ovat Karstenin mukaan germ. (kskand.) lainaa: germ. **asani-*, vrt. goot. *asans* f. 'sato; kesä (l. elonkorjuuaika)' ~ **az(a)ni* m. ja f. (> länsigerm. -*zn* > *rn*)², vrt. mys. *ar(a)n* m. 'viljankorjuu, sato', uusys. *erne* id., ags. *rug-ern* 'kuukauden nimi; oik.

¹ Näistä esittää runsaasti tietoja esim. Lindroth mp. 1915 s. 68–88 ja A. R. Niemi Kalevalaseuran Vuosikirja 8, 1928, s. 95–99.

² Germ. taholla ollut rinnakkain **azani-* m. (> mys. *aran*, *arn* m.) ja **azni-* f. (> mys. *arn* f.)

REINO PELTOLA

rukiinkorjuu' ~ *aznō- f. (*-zn- > skand. -nn-); misl. *inn* f. 'into, ponnistus', mon. *annir* 'työaika; se aika vuodesta, jolloin työtä on eniten', nykynorj. murt. *onn* 'kiire, kova työ, ahkeruus, into', mr. *an(n)* 'elonkorjuu, sato', nr. murt. *ann* 'into, työ' jne. Suomen *aarni*-sanain lainälähteenä olisi myöhäis-kskand. *i*-vartaloinen **arni*, **arni* (< **azni*): suomen ensitavun pitkä *ā* olisi omapohjaista suomalaista kehitystä, vrt. *karna* ~ *kaarna*, *parmas* ~ *paarmas* jne. Sanan 'aarre' -merkityksen lähtökohtana olisi erikoisen arvokkaaksi tunnettu viljasato; suomessa esiintyvää merkitysrikkautta 'aarre' ~ 'aartenvartija' tukee Karstenin mielestä esim. lat. sana *ceres*, joka merkitsee sekä 'vilja' että 'maanviljelystä suojeleva jumalatar'. — Suomen *aarnio* ja vanh. kirjak. *a(a)rto* (*ardho*, *ardo*) -sanojen lainälähteeksi Karsten luo kskand. sanan **arniðō*, josta olisi tullut -ð:n kadottua suom. *a(a)rnio* ja Turun seuduilla sisäheiton jälkeen *ar(n)dho*. Germ. taholla ei mikään varmasti viittaa siihen, että **arniðō* -sanaa olisi koskaan ollut olemassa.³

Uuno Harva Suomalaisten muinaisuusko -teoksessaan (1948, s. 466–467) toteaa, että tuskin *aarne*, *aarni* -sanue, jonka johto on selittämättä, on merkinnyt rikkauden jumalaa, vaan todennäköisesti sillä on ymmärretty vain aarretta, joka on kätkeyty maahan ja jonka piilopaikalla palavan tulen nimenä on ollut aarnivalkea.

Viimeksi on *aarre*-sanain alkuperään lyhyesti viitannut Lauri Hakulinen Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksessaan. Sen kaikissa painoksissa oletetaan, että *aarre* on vanha omaperäinen kulttuurisana.

Edellä esitetystä se, mitä Karsten esittää *aarne*, *aarni* -sanain skand. alkuperästä, voi olla oikeaan osunutta. Paralleeli merkityssuhteelle 'vilja, sato' = 'aarre' on esim. suom. *vilja*, jolla murt. on myös merkitys 'omaisuus, varallisuus; runsaus, paljous'.

Mutta Karstenin esittämän germ. **azni* (> länsiger. **arni*-) -aineksen lisäksi germ. (skand.) taholla voi olla muutakin, mikä selittäisi nimenomaan suomessa melko yleisen merkityksen 'iso, kookas': misl. *ornir*, (LexPoët s. 631:) *örnir* m. 'jättiläinen; jättiläisen nimi' (lähinnä kai < kskand. *arnia-z*, **arn[w]ia-z*; johd. sanasta *orn*, *örn* m. 'kotka' < **arnu-z*). Tämän sanain kskand. alkuaasta voisivat hyvin olla lähtöisin sekä suom. *aarni* että *aarnio* merkityksessä 'suuri, kookas, jättimäinen', kenties myös '(jättimäinen) haltija, aartenvartija'.

Jos tosiaan myöhäisgerm. **arni*- (AhdWb s. 658: mys. *arn* f., kys. *erne*, uusys. *ern*, kas. *ārne*, *ērne* mm. 'sato') > suom. *aarne*, *aarni* 'aarre', voi tähän asti selitystä vaille jääneelle *aarre*-sanalle löytyä lainälähde, nim. germ.

³ On kyllä mys. *arnōt* (mon. **arnōti*; > saks. *Ernte*, kys. *ernde* 'viljasato', ks. Kluge EWD, s.v. *Ernte*).

Aarten ja sen kumppanien arvoitukset

**arði*-⁴, vrt. mys. *art* 'kyntäminen, kyntö', mas. *art*, ags *eard* 'viljelty maa, kotiseutu' ~ kskand. **arðō*- : misl. *orð* (g. *arðar*, mon. *arðir*) 'sato, vuodentulo' (LexPoët s. 631:) *örð* 'elonleikkuu, elonkorjuu; (joskus kiertoilmauksena run.) kulta', nykyisl. (Blönd.) 'kyntö, kynnetty maa, elonleikkuu'. Lähtien siitä, että ims. taholla olisi tässäkin tapahtunut merkityksen kehitys 'sato, vuodentulo' > 'aarre', olisi *aarre*-sanallamme nyt oma germ. lainälähteensä, eikä sitä olisi enää tarvis pitää *aarne*, *aarni* -sanain »sivumuotona»⁵. Ja vanh. kirjakielen oudolle *aarto* (*ardho*-, *ardohauta*) -sanalle olisi silläkin germ. taholla lainälähde, kskand. **arðō*-.

LÄHTEET

AhdWb = Althochdeutsches Wörterbuch. Auf Grund der von Elias von Steinmeyer hinterlassenen Sammlungen im Auftrag der Sächsischen Akademie zu Leipzig bearb. und hrsg. von Elisabeth Karg-Garsterstädt, Theodor Frings, Rudolf Grosse. I–. Berlin 1968.

APhS = Acta Philologica Scandinavica. København.

Blönd = Sigfús Blöndal, Islandsk-dansk Ordbog. Reykjavik 1920–1924.

FmS = Folkmålsstudier. Helsingfors.

GFL = T. E. Karsten, Germanisch-finnische Lehnwörterstudien. Helsingfors 1915.

Kluge EWD = Friedrich Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 21. painos, 1975.

LexPoët = Lexion Poëticum Antiquae. Conscriptis Sveinbjörn Egilsson. Hafniae 1860.

SMS = Suomen murteiden sanakirja. Ensimmäinen osa: *a* – *elää*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1985.

VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa: *a* – *i*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki 1985.

⁴ (< idg. **ar-ti*-, johd. idg. verbivartalosta **arā* : mys. *erion*, mfriis *era*, ags. *erian*, engl. *ear*, misl. *erja*, ruots. murt. *ärja* = lat. *arare*, kr. *aróein* jne. 'kyntää', ks. Kluge DEW s.v. *Art*-².) – Tämän germ. sanan mahdollisuuteen suom. *aarre* -sanain lainälähteenä on kiinnittänyt huomiotani prof. Jorma Koivulehto, joka muutenkin on minua ystävällisesti paljossa auttanut germ. aineksen vaikeassa selvittelystä.

⁵ Setälä (Sanastaja 1927 s. 15): »– – sana *aarre* ei ole muuta kuin toinen muoto sanaa *aarne*». (Tässä yhteydessä mp. esitetty käsitys, että Jusleniuksen sanakirjassa oleva taivutus *aarre*: *aarren* [*aarreen*] olisi alkuperäinen ja että *-rt*-llinen taivutus olisi »myöhäsyntyistä mallimuodostusta», ei voi olla oikea.) Karsten (FmS 2/1934 s. 64): »– – fi. *aarni* – – med ombildning av den finska stammen även i fi *aarre*».

REINO PELTOLA

Rätsel um fi. *aarre* und seine Kumpane

REINO PELTOLA

T. E. Karsten war der Ansicht (siehe z.B. *Acta Philologica Scandinavica* 5, 1930, s. 200–210) fi. *aarne*, *aarni(o)*, *aarre* 'Schatz, Hüter des Schatzes' könne ein germanisches Lehnwort sein: got. *asans* f. 'Ernte, Sommer', ahd. *ar(a)n* m. 'Ernte', mhd. *erne* f. 'Ernte' usw. Bei der Entlehnung ins Finnische hätte das Wort die Bedeutung 'Schatz, Kleinod' angenommen, weil man in der Ernte den Ursprung allen Reichtums sah. Von dieser Erkenntnis ausgehend, könnte man das fi. *aarre* auf das in den germanischen Sprachen vorkommende, ebenfalls in den Bereich der Landwirtschaft gehörende und von der Bedeutung her in einigen Fällen dem oben genannten Wort nahestehende **arði-* (ahd., mhd. *art* f.

'Ackerung, Ackerbau', mnd. *art* u.a., ags. *eard* u.a. 'bebauter Grund; Wohnplatz') zurückführen. Neben der germ. *i*-stämmigen Form gibt es eine *o*-stämmige Form gleicher Herkunft, **arðō-*, worauf altisl. *orð* 'Ernte, Ertrag' hinweist. Ein solcher germ. *o*-Stamm könnte der seltenen Parallelform zu *aarre* in der alten fi. Schriftsprache, *a(a)rto* (Agr. *ardhohauta*, *ardohauta*) zugrundeliegen.

Das fi. Wort *aarni(o)* in der Bedeutung 'von grosser Statur, gross; Riese, Schatzhüter' lässt sich ebenfalls als germ. Lehnwort erklären, dessen Ausgangswort durch das altisl. *ornir* 'Riese, Name eines Riesen' repräsentiert wird, das wohl < **arnia-z*, **arn(w)ia-z*.